

Михайлишин Л. І.

кандидат економічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Mykhaylyshyn L. I.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Performing Duties of Head of International Economics, Marketing
and Management Department
Ivano-Frankivsk Educational-Scientific Institute of Management
Ternopil National Economic University

ТЕОРІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ: ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І КРИТИЧНІ АСПЕКТИ

TRANSNATIONALISM THEORIES: FORMATION BASIS AND CRITICAL ASPECTS

Анотація. У роботі досліджено концептуальні характеристики теорій транснаціоналізації, їх сутність, авторів та еволюцію розвитку. Проаналізовано склад і особливості впливу факторів, що визначають умови формування сучасних теорій транснаціоналізації. Встановлено, що ТНК як суб'єкти економічної системи являють собою «вищу» еволюційну форму підприємства, що впливають або піддаються впливу загальних економічних законів у глобальному масштабі. З огляду на зазначене, запропоновано ринкову теорію транснаціоналізації, яка описує еволюцію фірми в ТНК, причини такої еволюції і потенційні можливості і загрози. Зокрема, висвітлено параметри трансформації закону «попиту і пропозиції» і «життєвого циклу товару» в економіках країн, де функціонують материнські чи дочірні компанії ТНК.

Ключові слова: теорії транснаціоналізації, фактори транснаціоналізації, «цикл зародження» «цикл становлення», «цикл глобальної діяльності», еволюційна модель транснаціоналізації, рівні ефективності транснаціоналізації економічної діяльності, ринкова теорія транснаціоналізації.

Вступ та постановка проблеми. Розвиток масштабів діяльності транснаціональних корпорацій (далі – ТНК) став найбільш характерною рисою функціонування сучасної світової економічної системи. Незалежно від галузі функціонування, виду діяльності, сфери бізнесу чи країни походження продукція або ж капітал сучасних ТНК присутні в кожній країні світу. Поряд з виготовленням традиційних благ ці компанії можуть створювати блага, які в подальшому формують окремі сегменти суспільного споживання. Так, у недалекому минулому корпорація Apple фактично створила споживачів ПК, свого часу The Ford Motor Company, випустивши знамениту модель «Т», створила ринок доступного особистого транспорту, а розвиток компанії Facebook взагалі виділив окрему сферу комунікації людства тощо.

Суспільне сприйняття процесу глобалізації характеризується неоднозначністю й певним дуалізмом. Тобто, з одного боку, ТНК виступають джерелом суспільного прогресу, з іншого – загрозою для економік окремих країн, адже їхня діяльність поширюється й на інші сфери: політику, соціальні стандарти, культуру, екологію, тощо. Саме риси, що характеризують вплив ТНК на економіку країн їх базування та приймаючих країн, стають предметом численних наукових дискусій економістів кінця ХХ–початку ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна природа ТНК всебічно розкрита в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

Базові дослідження теорії виникнення, умов розвитку розкриваються у наукових працях таких учених, як Р. Вернон, Р. Коуз, Дж. Данінг, Х. Перлмуттер, М. Портер, Д. Стопфорд, С. Хаймер. Найбільш відомими вітчизня-

ними дослідниками у цій сфері є Л. Кудирко, О. Мозговий, Т. Орехова, О. Рогач, В. Рокоч, С. Якубовський та інші вчені. Проте, як у вітчизняній науковій літературі, так і у працях іноземних науковців не існує універсального єдиного підходу до визначення процесу транснаціоналізації. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак, зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Феномен економічної глобалізації, який проявляється саме через функціонування ТНК, може виступати потужним інструментом розвитку економіки України, однак без знання теоретичних підходів до вказаного процесу неможливо достовірно адаптувати її інвестиційне середовище до реалій сьогодення.

Мета статті – аналіз положень сучасних теорій транснаціоналізації, відзначення їх особливостей і умов формування та визначення узагальненої теорії розвитку ТНК.

Результати дослідження. Різноманітність наукових досліджень діяльності ТНК є наслідком не лише різних стратегій їх розвитку, але й трансформацією виробничих і господарських відносин, яка з середини ХХ століття набула неабиякого прискорення. Початком еволюційного розвитку теоретичних концепцій транснаціоналізації стали 60-ті роки ХХ століття, коли активна закордонна виробнича діяльність пояснювалась здебільшого виключно з виробничої позиції, що відзначено змістом теорії промислової організації, або теорії розміщення. В загальному концепціями 1960-х років процес транснаціоналізації визначається як результат стратегії, яку використовують ТНК з метою «подолання бар'єрів», що відокремлюють національні ринки один від одного, використовуючи для цього

свої специфічні переваги. Основним науково-теоретичним досягненням даної концепції стало первинне обґрунтування наслідків впливу розвитку ТНК на ринки приймаючих країн і діяльність їх учасників. Проте суттєвим недоліком цієї концепції є відсутність ґрунтовних тлумачень щодо причин зародження ТНК і процесу трансформації національної фірми в інтернаціональну зокрема, адже їх зміст стосується діяльності діючих на той час повноправно сформованих ТНК, які мають сформовані відповідні конкурентні переваги і можуть їх реалізовувати.

Формування більш прикладних теоретичних концепцій розвитку ТНК припадає на 70–80-ті роки ХХ століття. Узагальнена класифікація теоретичних підходів до проблем виникнення ТНК подана у таблиці 1.

Як показує аналіз існуючих теорій транснаціоналізації, західній науці поки що не вдалося сформулювати універсальну єдину теорію транснаціоналізації, хоча в останні роки науковці суттєво наблизилися до забезпечення таких умов. Основною перешкодою в консолідації наукових поглядів виступає динамічна зміна способів транснаціоналізації (становлення діяльності ТНК) та всеохоплюючий характер їх діяльності (присутність у більшості галузей економіки).

Формування великої чисельності різного роду тлумачень поняття транснаціоналізації зумовлене великою чисельністю факторів, якими супроводжуються відповідні процеси (рис. 1).

Пропоновані вище теорії, численні фактори розвитку суб'єктів транснаціоналізації та особливості їх сучасного функціонування дають нам можливість сформувати власні теоретичні припущення щодо виникнення і функціонування ТНК в умовах глобалізації, яку умовно можна назвати ринковою теорією транснаціоналізації.

Як уже зазначалося, пропонована нами теорія базується на узагальненому аналізі теорій транснаціоналізації у контексті співставлення особливостей розвитку ТНК і будь-якого іншого суб'єкта господарювання.

Ми вважаємо, що трансформація фірми в ТНК є вищою ланкою корпоративної еволюції підприємства, а формування філій та їх взаємозв'язок з материнською компанією відбувається певною циклічністю. Загалом, цей процес можна відобразити за схемою і графічною моделлю рисунка 2.

Узагальнюючи елементи відповідної моделі, варто відзначити певні її особливості. Як вказує досвід розвитку будь-якої сучасної ТНК, початковий етап її розвитку відповідає локальній діяльності (на території країни заснування). У представленій еволюційній моделі розвитку цей етап окреслюється з циклом зародження відповідної фірми. Умови, тенденції та розвиток фірми у цьому циклі деякою мірою ототожнюються з періодами життєвого циклу будь-якого іншого підприємства, проте в кінцевих стадіях мають свої особливості.

Таблиця 1

Узагальнення теоретичних підходів до проблем виникнення ТНК

Теорія	Автор	Сутність
1. Технологічна концепція	Дж. Гелбрейт	Розвиток ТНК за рахунок максимізації обсягів продажів у приймаючій країні
2. Теорія монополістичних переваг	С. Хаймер, Ч. Кіндлебергер, Е. Чемберлін	ТНК використовує особливий вид конкуренції, виділяючи свій товар в особисту групу шляхом відносно невисоких витрат на рекламу, маркетинг
3. Теорія життєвого циклу продукту	Р. Вернон	Будь-який товар проходить життєвий цикл, який складається з ряду стадій
4. Теорія активного зростання	Дж. Бхаваті, Х. Джоксон, К. Александро	Концентрація країн, що розвиваються, на розширенні експорту сировини, під впливом специфіки порівняльних переваг цих країн у міжнародній торгівлі, негативно впливає на їх економічний стан
5. Парадигма «лятаючих гусей»	К. Акамацу	Трьох фазність розвитку галузей приймаючої країни: імпорт – імпортозаміщення – експорт
6. Теорія наздоганяючого циклу	К. Акамацу	Враховує процеси прискорення у різних галузях. Деталізує часовий плин процесів переслідування лідерів економіки тими, що наздоганяють
7. Теорія олігополістичного захисту	Ч. Ніккерборкер	Розвиток ТНК як гонка за лідером серед ТНК
8. Теорія Хекшера-Оліна, парадокс Леонтьєва, теорія порівняльної вартості робочої сили	Е. Хекшер, Б. Олін, В. Леонтьєв	Обґрунтовує ефективність переміщення факторів виробництва з однієї країни в іншу. Вперше було поставлено під сумнів об'єктивність теорії Хекшера-Оліна
9. Теорія інтерналізації	Р. Бакклі, М. Кассон	Основною конкурентною перевагою ТНК є інфернальна структура, за якої власні ноу-хау недосяжні для конкурентів
10. Еклектична теорія	Дж. Даннінг	Виокремлення трьох груп факторів, що визначають транснаціоналізацію та обсяги іноземних активів
11. Теорії шляхів інвестиційного розвитку націй	Дж. Даннінг, Б.	Передбачає, що розвиток країни проходить через 5 етапів, класифікаційними ознаками яких є готовність приймати і експортувати ПІІ. Розвиває положення теорії життєвого циклу продукту, наздоганяючого циклу та олігополістичного захисту, намагаючись теоретично обґрунтувати еволюцію транс-націоналізації
12. Теорія конкурентних переваг націй	М. Портер	Визначено чотири групи факторів, що утворюють «ромб» конкурентних переваг

Складено автором на основі: [1-6]

Початковим етапом є період зародження, де визначаються сфера і спосіб діяльності відповідної фірми. В разі ефективності відповідного етапу настає наступний – період піднесення, під час якого збільшується попит на товар підприємства і результативність самого підприємства. Певною особливістю цього періоду для потенційних міжнародних компаній є вихід їхньої продукції на зовнішні ринки у вигляді експортованих товарів. Стадія піку розвитку для підприємства визначається найбільшими обсягами продажів і прибутковості (і передумовою подальшого спаду показників), проте для потенційних міжнародних (транснаціоналізованих компаній) стадія піку відзначається так само найбільшими обсягом продажу товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках і водночас це є перехідна стадія до циклу становлення ТНК (здійсненні іноземних інвестицій). Її виникнення пов'язане із основними факторами ринку, попиту і пропозиції як з боку відповідної компанії, так і з боку споживачів продукції цих компаній.

Початок «циклу становлення» для фірми, за відповідною моделлю, настає одночасно разом із прийняттям нею рішення про здійснення інвестицій в іншу країну з метою організації виробництва в тій самій чи іншій галузі економіки. Сутність стадій циклу становлення полягає в тому, що філія ТНК буде розвиватися за тими самими законами, як і будь-яке інше підприємство, однак ліквідація ризиків і розподіл корисливості здійснюється за участю материнської компанії, що в значній мірі забезпечує стабільність і утвердження її на ринку окремих держав. Піком відповідного циклу є прийняття рішення компанією про розширення кількості філій в цій чи в інших державах. Перехідним етапом до «циклу глобальної діяльності» виступає також утвердження частки ринку і її стабілізація відносно раніше заснованої філії ТНК.

«Цикл глобальної діяльності», як уже зазначалося раніше, це етап, який характеризується нарощуванням кількості дочірніх компаній, розвиток яких проходить за підтримки материнської компанії упродовж тих же самих етапів «життєвого циклу», що характерні будь-яким іншим підприємствам. Особливістю «циклу глобальної діяльності» як стадії розвитку ТНК є те, що материнська компанія (власне ТНК), має неофіційний статус монополіста на відповідному ринку. Сутність такої неофіційної монополії встановлюється внаслідок великої фінансової міцності, сформованої функціонуванням певної кількості філій, і, як наслідок, можливість підтримки новозаснованих дочірніх компаній. Це у

свою чергу переміщує «центр» конкуренції в діяльність виключно міжнародних компаній, чим і обмежується функціонування локальних підприємств, оскільки для них перспективою діяльності залишається в кращому випадку функціонування на окремому ринку, або ж комерційна інтеграція в міжнародну компанію.

На практиці така монополія обмежується сферою державного регулювання. Однак, як свідчить розвиток ТНК у сфері нафто- і газовидобування, часто державне регулювання стає «заручником» відповідної компанії.

Отож, процес транснаціоналізації виробництва за тлумаченням запропонованої нами «ринкової» теорії транснаціоналізації, зумовлюється, зумовлюється і зумовлюватиметься «переплетенням» двох ключових факторів ринкової системи господарювання, а саме попиту і пропозиції, що через свою специфіку формуються окремо в системі виробництва і споживання різних держав. У загальному система

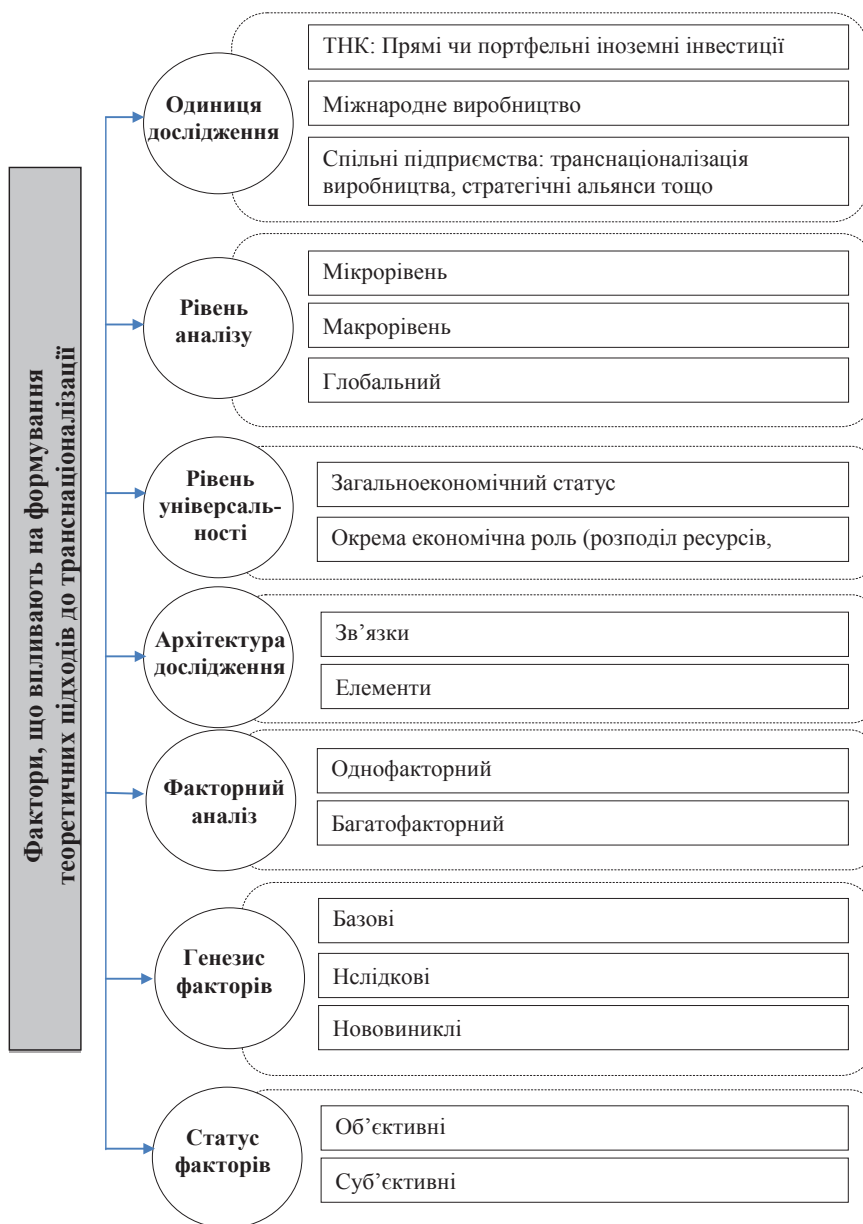

Рис. 1. Класифікаційна схема факторів, що впливають на формування теоретичних підходів до виникнення і функціонування ТНК

Побудовано автором на основі: [7]

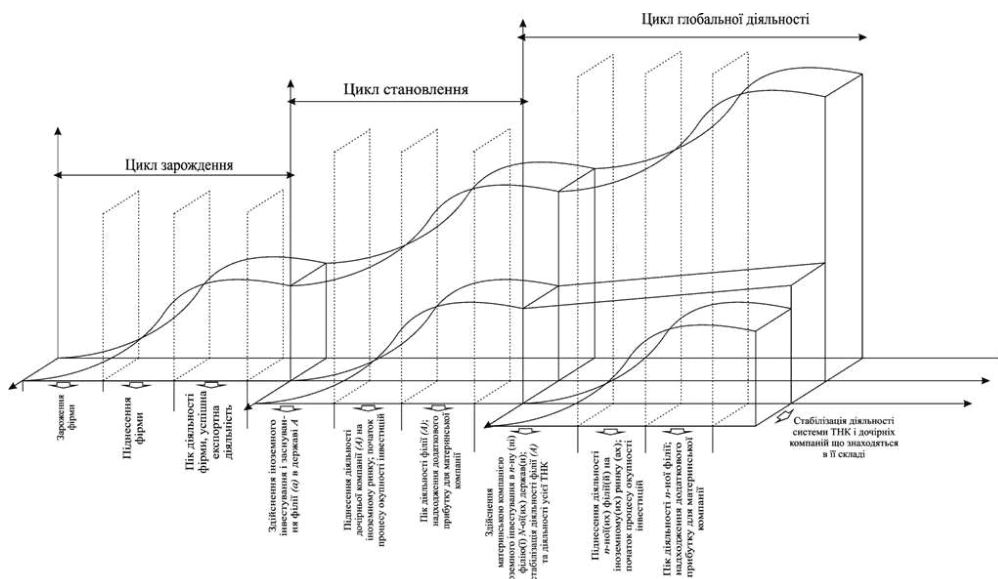

Рис. 2. Еволюційна модель транснаціоналізації підприємницької діяльності

Складено автором самостійно

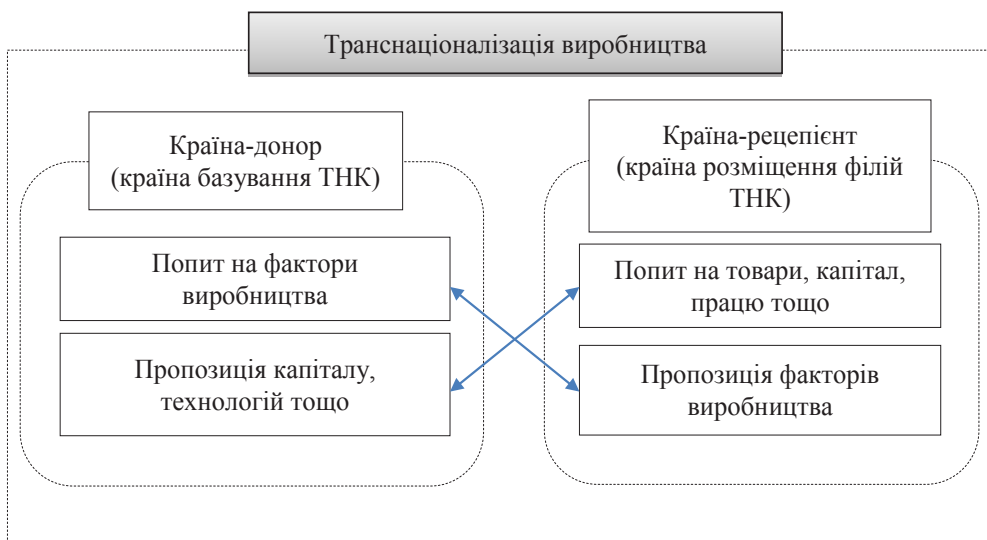

Рис. 3. Схема «ринкової» теорії транснаціоналізації виробництва

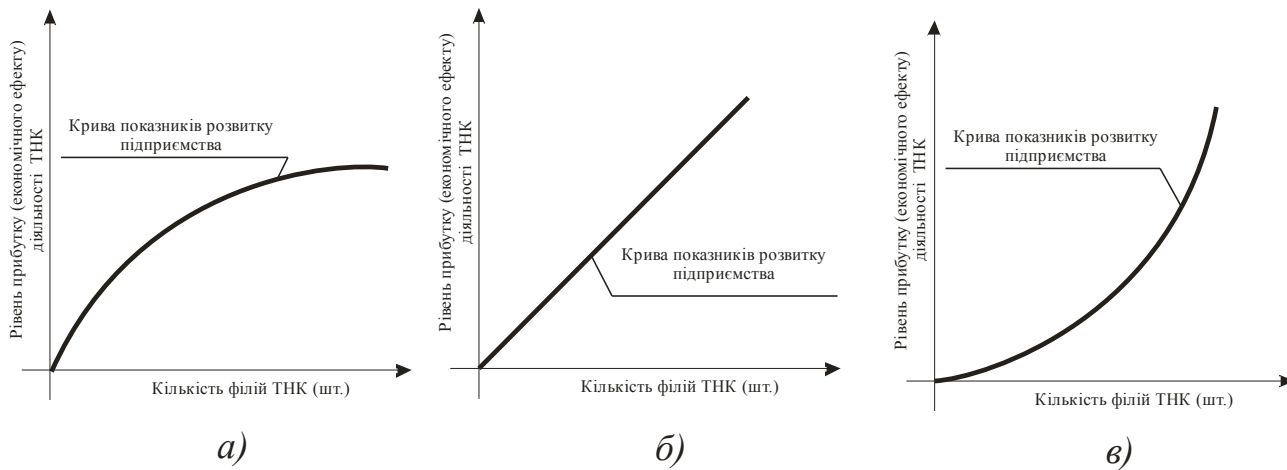

Рис. 4. Рівні ефективності транснаціоналізації економічної діяльності

зв'язків за ринковою теорією транснаціоналізації може відображатися за такою схемою (рис. 3).

Аналізуючи схему «ринкової» теорії транснаціоналізації, варто наголосити на тому, що процес транснаціоналізації виробництва формується під впливом двох умов ринку:

1. Наявність попиту на фактори виробництва з боку виробників (потенційних інвесторів), що задовольняється пропозицією відповідних факторів на території держав-реципієнтів.

2. Пропозиція капіталу технологій і т.п. з боку виробників (потенційних інвесторів), що покривається попитом на відповідні фактори на території держав-реципієнтів.

Приведені умови «ринкової» теорії транснаціоналізації можуть виконуватися як в комплексі, так і поодиноці. Наприклад: поширення мережі ресторанів Mc Donalds на території країн СНД викликане більшою мірою попитом на відповідну продукцію, а не неможливістю виробництва у цій сфері.

Отже, в рамках «ринкової» економіки транснаціоналізація розглядається як вища еволюційна стадія розвитку підприємництва, що здійснюється не лише заради економічного ефекту (прибутку), а й становлення гео економічних амбіцій держав та налагодження їхніх інтеграційних відносин.

У рамках сформульованої нами «ринкової» теорії транснаціоналізації можна виокремити три рівні ефективності цього процесу (рис. 4):

1. Низька ефективність ТНК. Це умова, коли кожна нова утворена філія ТНК призводить до зниження загального рівня ефективності компанії. За цієї умови перспектива подальшого розширення мережі компаній відповідної ТНК суттєво обмежується ризиком подальшої відсутності окупності інвестицій, що в перспективі може викликати крах усієї компанії (рис. 4 (а));

2. Пропорційна ефективність ТНК. Це умова, коли кожна нова утворена філія ТНК не викликає зміни в ефективності цілої системи ТНК. Здійснення інвесту-

вання компаніями за умови пропорційної ефективності ТНК, як правило, зумовлене прагненням до перерозподілу (захоплення) ринку, на якому функціонує ця компанія (рис. 4 (б));

3. Прогресивна ефективність ТНК. Це умова, коли кожна нова утворена філія ТНК викликає додаткове зростання ефективності показників усієї ТНК (спостерігається синергетичний ефект). Здійснення інвестування компаніями за умови прогресивної ефективності ТНК, як правило, зумовлене прагненням до максимізації прибутку і становлення лідерства компанії на ринку її функціонування (рис. 4 (в)).

Пропонована нами «ринкова» теорія транснаціоналізації у своїй структурі цілком охоплює усі фактори, що впливають на формування теоретичних підходів до транснаціоналізації, і є однією із перших спроб вітчизняної науки обґрунтувати цей процес як необхідний самостійно функціонуючий етап еволюції підприємництва в сучасних умовах соціально-економічного розвитку. Зважаючи на динамічність відносин у системі транснаціоналізації виробництва «ринкова» теорія транснаціоналізації відкрита до постійного доповнення наукових припущень, висновків і тверджень, що формуватимуться нами в подальших наукових дослідженнях.

Висновки. В існуючих теоріях щодо виникнення і розвитку ТНК акцентується увага на окремих ракурсах процесу функціонування цих суб'єктів. Постійні зміни умов світової економіки та мінливості процесу глобалізації в цілому унеможливають формування єдиного і стабільного теоретичного підходу до тлумачення цих явищ. Зважаючи на це, нами запропоновано «відкриту» теоретичну концепцію, яка, при врахуванні основних законів ринкової системи господарювання, може всебічно пояснювати глобалізаційні процеси у світовій економіці. Вихідними елементами даної концепції є еволюція виробництва і інституту підприємництва, ефективність діяльності, а також синхронізація попиту і пропозиції у виробничій і споживчій системах економіки.

Список використаних джерел:

1. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : монографія: у 2 т. – Т. II / Д.Г. Лукьяненко, А.М. Поручник, Л.Л. Антонюк та ін. ; За заг. ред. Д.Г. Лукьяненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2006. – 592 с.
2. Рокоча В.В. Транснаціональні корпорації / В.В. Рокоча, О.В. Плотніков, В.Є. Новицький, Л.П. Кудирко, О.О. Сльозко. – К. : Таксон, 2001. – 304 с.
3. Рокоча В.В., Плотніков О.В., Новицький В.Є., Кудирко Л.П. Транснаціональні корпорації. – К. : Таксон, 2001. – 437 с.
4. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Логвинова Н.С. та ін. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності. 2-ге вид. перероб. та доп. / За ред. Якубовського С.О., Козака Ю.Г., Логвинової Н.С. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 472 с.
5. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Логвинова Н.С. та ін. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності. 2-ге вид. перероб. та доповн. / За ред. Якубовського С.О., Козака Ю.Г., Логвинової Н.С. – К. : Центр учбової літератури, 2006. – 452 с.
6. Dunning J. The Theory of Transnational Corporation. – London, 2003. – 456 p.
7. Герст П. Сумніви в глобалізації / Герст П., Томпсон Г. [Власов П.К., Липницький А.В., Луцихина И.М. и др.] ; под ред. Г.С. Никифорова. – [3-е изд.] – Х. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с.

Аннотация. В работе исследованы концептуальные характеристики теорий транснационализации, их сущность, авторов и эволюция развития. Проанализирован состав и особенности влияния факторов, определяющих условия формирования современных теорий транснационализации. Установлено, что ТНК как субъекты экономической системы представляют собой «высшую» эволюционную форму предприятия, которые влияют или подвергаются воздействию общих экономических законов в глобальном масштабе. Учитывая указанное, предложена рыночная теория транснационализации, в которой описаны эволюция фирмы в ТНК, причины такой эволюции и потенциальные возможности и угрозы. В частности, определены параметры трансформации закона «спроса и предложения» и «жизненного цикла товара» в экономиках стран, где функционируют материнские или дочерние компании ТНК.

Ключевые слова: теории транснационализации, факторы транснационализации, «цикл зарождения», «цикл становления», «цикл глобальной деятельности», эволюционная модель транснационализации, уровни эффективности транснационализации экономической деятельности, рыночная теория транснационализации.

Summary. In the research work conceptual characteristics of transnationalism theories, their essence, the authors and evolution of development are investigated. The content and peculiarities of the influence of the factors which define the conditions of the formation of the modern transnationalism theories are analyzed. It is established that TNCs as subjects of economic sphere are «higher» evolutionary form of the enterprise, influence or are influenced with general economic laws in global scope. In view of the defined there is offered market theory of transnationalism which describes the evolution of the company in TNCs, the reasons of such evolution and potential possibilities and dangers. In particular, there are cleared the parameters of the transformation of the law «supply and demand» and «product life cycle» in the economics of the countries where maternal or subsidiary TNCs' companies function.

Key words: transnationalism theories, transnationalism factors, «conception cycle», «incipience cycle», «global activity cycle», evolutionary model of transnationalism, levels of the effectiveness of transnationalism economic activity, market theory of transnationalism.